

Andrzej Hałas
em. prof. Politechniki Wrocławskiej

TECHNIKA PRÓŻNI

SPIS TREŚCI

CZĘŚĆ I

FIZYCZNE PODSTAWY TECHNIKI PRÓŻNI

1. WŁASNOŚCI GAZÓW ROZRZEDZONYCH

1.1. Podstawowe pojęcia i definicje	1
1.1.1. Próżnia	1
1.1.2. Cząsteczka (molekuła)	2
1.1.3. Gazy i pary	3
1.1.4. Ciśnienie gazu	4
1.1.5. Koncentracja gazu	4
1.1.6. Temperatura gazu	5
1.1.7. Ilość gazu	5
1.1.8. Atmosfera ziemska	6
1.2. Gazy doskonałe	8
1.2.1. Gęstość strumienia cząsteczek	8
1.2.2. Ciśnienie wywierane przez gaz na ścianki naczynia	11
1.2.3. Prawa kinetycznej teorii gazów	13
1.2.4. Zasada ekwipartycji energii	15
1.2.5. Ciepło właściwe gazów	16
1.2.6. Przemiany gazu doskonałego	20
1.2.7. Propagacja fal w gazie doskonałym	22
1.3. Gazy rzeczywiste	23
1.3.1. Oddziaływania międzycząsteczkowe	23
1.3.2. Objętość własna gazu	28
1.3.3. Równanie stanu gazów rzeczywistych	29
1.3.4. Parametry krytyczne	33
1.3.5. Efekt Joula-Thomsona	34
1.4. Zderzenia między cząsteczkami gazu	37
1.4.1. Zderzenia sprężyste i niesprężyste	37
1.4.2. Rozkład prędkości i energii kinetycznych cząsteczek gazu. Statystyka Maxwella-Boltzmana	40
1.4.3. Rozkład prędkości i energii kinetycznych cząsteczek w strumieniu gazu padającym na powierzchnię ścianki naczynia	47
1.4.4. Rozkład kątowny cząsteczek padających na ściankę naczynia	48
1.4.5. Średnia droga swobodna cząsteczek. Częstotliwość zderzeń	50
1.4.6. Rozkład dróg swobodnych	57
1.5. Zjawiska transportu w gazach	59
1.5.1. Równanie transportu	59

II

1.5.2. Transport pędu – lepkość gazu	62
1.5.3. Transport energii – przewodnictwo cieplne gazu	66
1.5.4. Dyfuzja gazu	71
1.5.5. Dyfuzja cieplna	75
1.6. Jonizacja gazu.	76
1.6.1. Procesy elementarne.	76
1.6.2. Prędkość i masa elektronu.	80
1.6.3. Jonizacja zderzeniowa.	82
1.6.4. Powielanie elektronów w polu elektrycznym.	86
1.6.5. Wyładowania elektryczne w gazach.	89

2. ODDZIAŁYWANIE GAZU Z CIAŁEM STAŁYM.

2.1. Adsorpcja i desorpcja gazu.	98
2.1.1. Adsorpcja fizyczna gazu.	98
2.1.2. Adsorpcja chemiczna gazu.	101
2.1.3. Średni czas adsorpcji.	103
2.1.4. Współczynnik zapełnienia powierzchni.	104
2.1.5. Współczynnik przyłgnięcia.	106
2.1.6. Adsorpcja warstwy monomolekularnej. Izotermy adsorpcji.	110
2.1.7. Adsorpcja wielowarstwowa.	114
2.1.8. Migracja zaadsorbowanych atomów i cząsteczek gazu.	119
2.1.9. Szybkość desorpcji.	121
2.1.10. Czas tworzenia się warstwy monomolekularnej.	122
2.2. Parowanie i kondensacja.	124
2.2.1. Ciśnienie pary nasyconej.	124
2.2.2. Szybkość parowania.	127
2.2.3. Parowanie roztworów i stopów.	128
2.2.4. Absorpcja i przenikanie gazów przez ciała stałe.	129

3. PRZEPIY W GAZU PRZEZ OTWORY I PRZEWODY

3.1. Ogólne prawa przepływu.	142
3.2. Przepływ lepki gazu.	145
3.2.1. Przepływ gazu przez przesłonę.	145
3.2.2. Przepływ gazu przez przewody.	151
3.3. Przepływ gazu w zakresie pośrednim.	157
3.3.1. Przepływ gazu przez przewód o przekroju kołowym.	157
3.3.2. Kryteria oceny przepływu gazu.	160
3.4. Przepływ molekularny gazu.	163
3.4.1. Przepływ gazu przez przesłonę.	163
3.4.2. Przepływ gazu przez przewody.	164

III

3.4.3. Obliczanie przewodności niektórych podzespołów próżniowych.	170
3.4.3.1. Połączenie szeregowo przewodów.	170
3.4.3.2. Przewód wygięty.	171
3.4.3.3. Przewód o zmiennym przekroju.	172
3.4.3.4. Odrzutnik typu „chevron” z płaskimi przegrodami.	175
3.4.3.5. Odrzutnik z cylindrycznymi przegrodami.	177
3.4.4. Obliczanie przewodności metodą Monte Carlo.	179
3.4.5. Niepewność wyników obliczeń.	184

4. PROCES POMPOWANIA

4.1. Czas odpompowania zbiornika.	187
4.1.1. Czas odpompowania zbiornika do próżni wstępnej.	187
4.1.2. Czas odpompowania zbiornika do wysokiej próżni.	190
4.1.2.1. Wpływ nieszczelności rzeczywistej.	190
4.1.2.2. Wpływ nieszczelności pozornej związanej z desorpcją gazu.	192
4.1.2.3. Wpływ nieszczelności pozornej związanej z dyfuzją gazu.	195
4.1.2.4. Wpływ nieszczelności pozornych związanych z występowaniem mikroporów i przestrzeni zamkniętych.	199
4.1.2.5. Wpływ nieszczelności w ujęciu empirycznym.	201
4.1.3. Metody skrócenia czasu uzyskiwania wysokiej próżni.	202
4.1.3.1. Wygrzewanie pompowanego zbiornika.	202
4.1.3.2. Zapowietrzanie zbiornika suchym azotem.	205
4.2. Zabiegi warunkujące uzyskanie bardzo wysokich próżni.	207
4.2.1. Formowanie wewnętrznych powierzchni w aparaturze próżniowej.	207
4.2.2. Mycie aparatury próżniowej.	212

CZĘŚĆ II METODY WYTWARZANIA I POMIARU PRÓŻNI

5. HISTORIA TECHNIKI PRÓŻNIOWEJ	219
6. WYTWARZANIE PRÓŻNI	237
6.1. Podział pomp próżniowych.	237
6.2. Pompy objętościowe olejowe.	238
6.2.1. Zasada działania pomp objętościowych.	238
6.2.2. Olejowe pompy rotacyjne.	240
6.2.3. Pompowanie par łatwo ulegających kondensacji.	248
6.2.4. Rozwiązania konstrukcyjne olejowych pomp objętościowych.	253
6.2.5. Eksploatacja olejowych pomp objętościowych.	257
6.3. Pompy bezolejowe – „suche”.	260
6.3.1. Pompy Rootsa.	261
6.3.1.1. Zasada działania pomp Rootsa.	261
6.3.1.2. Parametry i charakterystyki pomp Rootsa.	263
6.3.1.3. Pompy Rootsa współpracujące z pompami próżni wstępnej.	266

6.3.1.4. Pompy Roots'a jako pompy suche.	270
6.3.2. Pompy pazurowe.	271
6.3.3. Pompy tłokowe.	274
6.3.4. Pompy membranowe.	277
6.3.5. Pompy śrubowe.	279
6.3.6. Pompy spiralne.	283
6.3.7. Pompy z pierścieniem wodnym.	287
6.4. Pompy molekularne i turbomolekularne.	290
6.4.1. Pompy molekularne.	290
6.4.1.1. Zasada działania pomp molekularnych.	290
6.4.1.3. Budowa i parametry pomp molekularnych.	295
6.4.2. Pompy turbomolekularne.	299
6.4.2.1. Zasada działania pomp turbomolekularnych.	299
6.4.2.2. Budowa pomp turbomolekularnych.	305
6.4.2.3. Charakterystyki i parametry pomp turbomolekularnych.	313
6.4.3. Mechaniczne pompy hybrydowe.	315
6.4.3.1. Pompa molekularna zintegrowana z pompą regeneracyjną.	316
6.4.3.2. Pompa turbomolekularna zintegrowana z pompą molekularną.	318
6.5. Pompy strumieniowe.	321
6.5.1. Strumieniowe pompy wodne.	321
6.5.2. Strumieniowe pompy parowe.	325
6.5.3. Pompy strumieniowe zasilane sprężonym powietrzem.	331
6.5.4. Pompy dyfuzyjne.	333
6.5.4.1. Zasada działania pomp dyfuzyjnych.	333
6.5.4.2. Teoria pomp dyfuzyjnych.	335
6.5.4.3. Charakterystyki pomp dyfuzyjnych.	339
6.5.4.4. Właściwości olejów stosowanych w pompach dyfuzyjnych.	344
6.5.4.5. Budowa pomp dyfuzyjnych.	346
6.5.4.6. Strumień wsteczny par oleju.	350
6.5.4.7. Dobór pompy próżni wstępnej.	352
6.5.4.8. Eksploatacja pomp dyfuzyjnych.	354
6.6. Pompy sorpcyjne.	356
6.6.1. Pompy adsorpcyjne.	356
6.6.1.1. Sorbenty stosowane w pompach sorpcyjnych.	356
6.6.1.2. Pompy zeolitowe.	363
6.6.2. Pompy kriosorpcyjne.	365
6.6.2.1. Mechanizmy pompowania gazów w niskich temperaturach.	365
6.6.2.2. Zasada działania chłodziarek helowych.	368
6.6.2.3. Kondensator pompy kriosorpcyjnej.	378
6.6.2.4. Budowa pomp kriosorpcyjnych.	385
6.6.2.5. Parametry pomp kriosorpcyjnych.	389
6.6.3. Pompy z pochłaniaczami litymi. Pompy geterujące.	396
6.6.3.1. Pochłaniacze lite – NEG's.	396
6.6.3.2. Budowa i parametry pomp geterujących.	403
6.6.3.3. Niekonwencjonalne zastosowania pochłaniaczy litych.	406
6.6.4. Pompy sublimacyjne.	414
6.6.4.1. Zasada działania pomp sublimacyjnych.	414

6.6.4.2. Budowa i eksploatacja pomp sublimacyjnych.	419
6.6.5. Pompy jonowosorpcyjne.	422
6.6.5.1. Zasada działania pomp jonowosorpcyjnych.	422
6.6.5.2. Mechanizmy pompowania gazów atmosferycznych.	425
6.6.5.3. Pompy diodowe.	428
6.6.5.4. Pompy triodowe.	435
6.6.5.5. Parametry i eksploatacja pomp jonowosorpcyjnych.	438
6.6.6. Porównanie pomp wysokiej próżni.	446
7. POMIARY CIŚNIEŃ CAŁKOWITYCH – PRÓŻNIOMIERZE	452
7.1. Ogólna charakterystyka próżniomierzy	452
7.2. Próżniomierze mechaniczne	457
7.2.1. Próżniomierze tłokowe	457
7.2.2. Próżniomierze rurkowe Bourdon'a	463
7.2.3. Próżniomierze membranowe	466
7.2.3.1. Próżniomierze z odczytem wskazówkowym	466
7.2.3.2. Próżniomierze pojemnościowe	469
7.3. Próżniomierze hydrostatyczne i kompresyjne	475
7.3.1. Próżniomierze hydrostatyczne	475
7.3.2. Próżniomierze kompresyjne	479
7.4. Próżniomierze cieploprzewodnościowe i konwekcyjne	484
7.4.1. Zasada działania	484
7.4.2. Próżniomierze oporowe (Piraniego)	488
7.4.3. Próżniomierze termoelektryczne	495
7.4.3.1. Efekt termoelektryczny. Termopary.	495
7.4.3.2. Próżniomierze termoelektryczne w wykonaniu klasycznym	497
7.4.3.3. Próżniomierze konwekcyjne	499
7.5. Próżniomierze lepkościowy (tłumieniowy) z wirującą kulką	502
7.6. Próżniomierze jonizacyjne (jonowe) z gorącymi katodami	511
7.6.1. Zasada działania	511
7.6.2. Klasyczna głowica triodowa	514
7.6.3. Dolna granica zakresu pomiarowego	519
7.6.3.1. Zjawiska determinujące dolną granicę zakresu pomiarowego	519
7.6.3.2. Głowice charakteryzujące się małą wartością prądów zakłócających	521
7.6.3.3. Głowice o dużej czułości	536
7.6.4. Górna granica zakresu pomiarowego	541
7.6.5. Oddziaływanie głowicy jonizacyjnej z atmosferą gazów resztkowych	545
7.6.5.1. Efekt pompowania jonowego głowicy	545
7.6.5.2. Efekty desorpcji i adsorpcji gazu na kolektorze elektronów	546
7.6.5.3. Procesy krakingu na gorącej katodzie	547
7.6.5.4. Wpływ temperatury gazu na wskazania próżniomierza	550
7.6.6. Ogólna charakterystyka próżniomierzy jonizacyjnych z gorącymi katodami	551

7.7. Próżniomierze jonizacyjne z zimnymi katodami (Penninga)	552
7.7.1. Zasada działania	552
7.7.2. Głowice magnetronowe	554
7.7.3. Pomiary w zakresie ultra wysokiej próżni	557
7.7.4. Ogólna charakterystyka próźniomierzy jonizacyjnych z zimnymi katodami.....	559
7.8. Próżniomierze jonizacyjne z katodami polowymi	565
7.8.1. Emitery polowe	565
7.8.2. Głowice jonizacyjne z emiterami polowymi	570
7.8.3. Ogólna charakterystyka próźniomierzy jonizacyjnych z emiterami polowymi...	573
7.9 Czujniki próżni	575
7.9.1. Technologie stosowane przy wytwarzaniu czujników próżni	576
7.9.2. Czujniki membranowe	593
7.9.2.1. Czujniki piezorezystywne	594
7.9.2.2. Czujniki pojemnościowe	599
7.9.2.3. Czujniki rezonansowe	603
7.9.3. Czujniki tłumieniowe (lepkościowe)	608
7.9.3.1. Czujnik z drgającą belką	608
7.9.3.2. Czujnik z wirującym dyskiem	613
7.9.4. Czujniki cieploprzewodnościowe	615
7.9.4.1. Czujniki oporowe	615
7.9.4.2. Czujniki termoelektryczne	620
7.9.5. Czujniki jonizacyjne	623
7.9.6. Ogólna charakterystyka czujników próżni	626
7.10. Skalowanie próźniomierzy	627
7.10.1. Wzorce próżni	627
7.10.2. Metoda porównawcza	628
7.10.3. Metoda statycznego rozprężania gazu	629
7.10.4. Metoda dynamicznego rozprężania gazu	632
8. ANALIZATORY GAZÓW RESZTKOWYCH – SPEKTROMETRY MAS	645
8.1 Ogólna charakterystyka spektrometrów mas	645
8.2. Spektrometry z segregacją jonów w jednorodnym polu magnetycznym	654
8.3. Filtry mas	665
8.3.1. Spektrometr kwadrupolowy	665
8.3.2. Spektrometr monopolowy	674
8.3.3. Kwadrupolowe pułapki jonowe	676
8.4. Spektrometr z segregacją jonów w strefie swobodnego przelotu	688
9. WYKRYWANIE NIESZCZELNOŚCI	706
9.1. Podstawowe pojęcia	706
9.2. Metoda baniek powietrznych	708
9.3. Metoda powolnych zmian ciśnienia	709

VII

9.4. Lokalizacja nieszczelności rzeczywistych za pomocą próżniomierzy	710
9.5. Metody oparte na wykorzystaniu znaczników gazowych	713
9.5.1. Metody próżniowe z wykorzystaniem znaczników gazowych	714
9.5.2. Metody ciśnieniowe z wykorzystaniem znaczników gazowych	719
9.6. Nieszczelności standardowe	723

10. UZUPEŁNIENIA